

TÂM LÝ HỌC DÂN TỘC - MỘT HƯỚNG NGHIÊN CỨU MỚI VÀ QUAN TRỌNG Ở NƯỚC TA HIỆN NAY

Vũ Dũng

Viện Tâm lý học.

1. Sự ra đời của Tâm lý học dân tộc

Những tư tưởng về tâm lý dân tộc đã có từ rất sớm trong các công trình của các nhà triết học và lịch sử học cổ đại như Herodot, Hypocrat, Taxit, Plini, Xtrabon... Trong thời kỳ này, những nghiên cứu về tâm lý dân tộc gắn liền với nghiên cứu lối sống, về phong tục, tập quán của các dân tộc.

Những nghiên cứu tâm lý dân tộc mang tính khoa học hơn vào thế kỷ thứ XVIII. Các nhà nghiên cứu hướng nhiều đến nghiên cứu trí tuệ và đặc biệt là tinh thần dân tộc. Trong nghiên cứu của Montesquieu (Pháp) cho rằng yếu tố khí hậu có ảnh hưởng lớn đến tinh thần dân tộc. Thậm chí ông còn cho rằng, khí hậu còn ảnh hưởng đến các truyền thống và phong tục của các dân tộc.

Tinh thần dân tộc cũng được các nhà triết học Đức thế kỷ XVIII quan tâm nghiên cứu. Đại diện tiêu biểu của xu hướng này là I.G. Herder. Ông đã đóng nhất các khái niệm tinh thần dân tộc, tâm hồn dân tộc và tính cách dân tộc. Theo ông, tâm hồn dân tộc có thể nhận biết qua tình cảm dân tộc, ngôn ngữ và lao động. Ông cũng là người đầu tiên nghiên cứu tâm lý dân tộc qua văn học dân gian.

Sự phát triển của một số ngành khoa học trong đó có Dân tộc học, Tâm lý học và Ngôn ngữ học đã dẫn tới việc ra đời của Tâm lý học dân tộc như một ngành khoa học độc lập vào giữa thế kỷ XIX (T.G. Stefanenko, 2003). Cha đẻ và người sáng lập Tâm lý học dân tộc là hai nhà khoa học người Đức M. Lazarus (1824 - 1903) và G. Steinthal (1823 - 1893). Sự ra đời của Tâm lý học dân tộc được đánh dấu bằng một dấu mốc quan trọng là sự xuất bản Tạp chí *Tâm lý học dân tộc và ngôn ngữ* do chính hai ông sáng lập vào năm 1859.

Theo M. Lazarus và G. Steinthal, nhiệm vụ của Tâm lý học dân tộc là:
1) Nhận thức bản chất tâm lý của tinh thần dân tộc. 2) Phát hiện các qui luật chỉ đạo hoạt động nội tâm của mỗi dân tộc. 3) Tìm ra các nguyên nhân chủ yếu

dẫn tới việc xuất hiện, phát triển và diệt vong những đặc trưng nào đó của một dân tộc.

Những quan điểm của hai ông về nhiệm vụ của Tâm lý học dân tộc đã nhận được nhiều sự ủng hộ của các nhà nghiên cứu thời đó. Ngày nay, những nhiệm vụ nghiên cứu của Tâm lý học dân tộc đã có những thay đổi. Sự phát triển của Tâm lý học dân tộc trong hơn một thế kỷ qua về lý luận và phương pháp nghiên cứu, sự phát triển về kinh tế - xã hội của các quốc gia và toàn cầu đã làm cho những nhiệm vụ nghiên cứu của Tâm lý học dân tộc đa dạng hơn, gắn liền với thực tiễn cuộc sống hơn để góp phần giải quyết các vấn đề của dân tộc trong xã hội hiện đại. Cần lưu ý rằng, cùng với vấn đề tôn giáo, các vấn đề dân tộc là những vấn đề bức xúc nhất, nhạy cảm nhất và nguyên nhân cơ bản của các cuộc xung đột sắc tộc ở nhiều quốc gia và khu vực trên thế giới hiện nay.

Những nghiên cứu của Tâm lý học dân tộc luôn luôn mang tính liên ngành cao. Các nghiên cứu về tâm lý dân tộc gắn liền với Dân tộc học, Văn hoá, Ngôn ngữ, Triết học, Lịch sử, Nhân chủng học... Sự nghiên cứu mang tính liên ngành cao đã làm cho các khía cạnh của tâm lý dân tộc được nhìn nhận một cách sâu sắc hơn, toàn diện hơn và hệ thống hơn. Do tính chất liên ngành của Tâm lý học dân tộc mà các nhà nghiên cứu đã dùng nhiều khái niệm khác nhau để nói về những nghiên cứu của lĩnh vực khoa học này như "Tâm lý học các dân tộc", "Nhân chủng học tâm lý", "Tâm lý học văn hoá so sánh", "Tâm lý học văn hoá" (T.G. Stefanenko, 2003). Thậm chí, nhà Tâm lý học dân tộc hiện đại nổi tiếng là J. Berri đã gọi ngành khoa học mà ông đã dành nhiều cống hiến cho nó là "Tâm lý học văn hoá và dân tộc" (1970).

2. Nghiên cứu về Tâm lý học dân tộc ở Việt Nam

Ở nước ta, Tâm lý học dân tộc là một lĩnh vực rất mới mẻ. Song, những nghiên cứu phản ánh những khía cạnh của tâm lý dân tộc thì có nhiều và đã được tiến hành từ nhiều thập kỷ trước đây. Đó là những nghiên cứu dưới góc độ của Dân tộc học, Văn hoá, Sử học, Ngôn ngữ học, Triết học... Những nghiên cứu này có đề cập đến một số nét tính cách của con người Việt Nam. Có thể nêu ra một số nghiên cứu sau: Nghiên cứu về phong tục của Phan Kế Bính, nghiên cứu về tâm lý làng xã của Nguyễn Đồng Chi, Phan Đại Doãn, Đinh Gia Khánh, P. Guru, tìm hiểu về tính cách dân tộc của Nguyễn Hồng Phong... Trong những năm gần đây, những nghiên cứu về văn hoá dân tộc được tiến hành khá nhiều. Những nghiên cứu này đã phân tích khá sâu sắc về năng lực sản xuất, về phong tục tập quán, thói quen, những chuẩn mực của làng xã (lệ làng, hương ước), các luật tục của buôn làng Tây Nguyên, quan hệ giữa các dân tộc, về tín ngưỡng và tôn giáo của các dân tộc... Có thể nêu ra một số tác giả sau: Đặng Nghiêm Vạn, Bùi Minh Đạo, Khổng Diễn, Phạm Quang Hoan, Ngô Đức Thịnh, Phan Đăng Nhật, Nguyễn Đồng Chi, Trường Lưu, Huỳnh Lứa,

Thạch Phương, Hồ Lưu, Phan Anh, Thạch Voi, Phan Hữu Dật, Mạc Đường, Tạ Long, Ngô Thị Chính...

Tâm lý học dân tộc mới thực sự phát triển ở nước ta trong vòng 10 năm trở lại đây. Nó được giảng dạy trong trường đại học như một môn chuyên ngành chính của Tâm lý học, nó được nghiên cứu ở dạng các đề tài cấp Bộ, cấp Nhà nước và ở Viện Tâm lý học thuộc Viện Khoa học xã hội Việt Nam đã thành lập một Phòng Tâm lý học dân tộc năm 2004. Việc hình thành và phát triển Tâm lý học dân tộc ở nước ta, theo chúng tôi, có một số nguyên nhân cơ bản sau:

1) Do sự phát triển của Tâm lý học ở nước ta. Khoa học tâm lý ở nước ta ngày càng phát triển. Nhiều phân ngành tâm lý học đã ra đời và phát triển cả về lý luận cơ bản và nghiên cứu thực tiễn, nghiên cứu ứng dụng. Đặc biệt, sự phát triển của Tâm lý học xã hội đã là một trong những tiền đề quan trọng để hình thành Tâm lý học dân tộc. Tâm lý học dân tộc được xem như là một phân ngành của Tâm lý học xã hội. Ngoài ra, kết quả nghiên cứu về dân tộc của các ngành Dân tộc học, Văn hoá, Lịch sử, Ngôn ngữ... ở nước ta đã tạo những tiền đề lý luận để hình thành Tâm lý học dân tộc.

2) Cùng với tôn giáo, dân tộc là một trong những vấn đề bức xúc, nhạy cảm và phức tạp ở khu vực Đông Nam Á, cũng như ở nhiều quốc gia trên thế giới. Ở nước ta, vấn đề dân tộc chưa trở thành một vấn đề phức tạp như nhiều quốc gia khác, song nó cũng có những biểu hiện đáng chú ý. Những thế lực phản động ở nước ngoài được sự hậu thuẫn của Mỹ đã dùng nhiều thủ đoạn nhằm chia rẽ khối đại đoàn kết dân tộc ở nước ta, kích động nhằm gây nên các xung đột dân tộc, gây mất ổn định xã hội ở các khu vực như Tây Nguyên, Tây Nam Bộ và Tây Bắc. Điều này đã làm cho vấn đề dân tộc trở thành một trong những vấn đề được quan tâm nhiều của Đảng và Nhà nước.

Để có được những chính sách và các giải pháp thực tiễn phù hợp, có hiệu quả đối với các dân tộc thiểu số trong phát triển kinh tế - xã hội hiện nay thì chúng ta cần có những nghiên cứu về tâm lý dân tộc một cách hệ thống hơn, khoa học hơn. Không thể hiểu đúng và tốt về các dân tộc nếu chúng ta không nghiên cứu các đặc điểm tâm lý của họ. Đời sống tâm lý của các dân tộc chi phối lối sống và hành động thực tiễn của cộng đồng các dân tộc. Có thể nói, từ góc độ thực tiễn, Tâm lý học dân tộc đã ngày càng được quan tâm và tạo điều kiện phát triển. Trong thời gian qua, một số đề tài khoa học về Tâm lý học dân tộc được Nhà nước cho phép triển khai. Kết quả của những nghiên cứu thực tiễn này không chỉ bước đầu cung cấp cho các cơ quan quản lý Nhà nước những luận cứ khoa học về vấn đề dân tộc, mà còn là cơ sở để xây dựng những vấn đề lý luận về Tâm lý học dân tộc ở nước ta.

Có thể nêu kết quả nghiên cứu của một số đề tài về tâm lý dân tộc ở nước ta trong mấy năm gần đây do Viện Tâm lý học thực hiện.

Từ tháng 6/2002 đến tháng 6/2004, Viện Tâm lý học được Viện Khoa học xã hội Việt Nam giao cho thực hiện dự án điều tra cơ bản *"Những yếu tố tâm lý dân tộc ảnh hưởng đến sự ổn định và phát triển ở Tây Nguyên hiện nay"* do PGS.TS. Vũ Dũng làm chủ nhiệm. Đây có thể xem là dự án nghiên cứu tâm lý dân tộc ở Tây Nguyên đầu tiên với qui mô khá lớn. Dự án đã điều tra 1.073 người thuộc 13 dân tộc (Kinh, Xê đăng, Ê đê, C'ho, Gia rai, Tày, Nùng...) của 13 xã thuộc 8 huyện của 4 tỉnh Tây Nguyên (nay là 5 tỉnh). Dự án đã tập trung tìm hiểu sự ảnh hưởng của các yếu tố tâm lý dân tộc như: Nhận thức của các dân tộc, tri giác giữa các dân tộc, tính cách dân tộc, giao tiếp của các dân tộc, đồng nhất dân tộc, cũng như sự phát triển kinh tế, đời sống văn hoá của các dân tộc ở Tây Nguyên.

Trong 2 năm (2004 và 2005), Viện Tâm lý học được Viện Khoa học xã hội Việt Nam giao cho nghiên cứu đề tài cấp Bộ *"Tìm hiểu tâm trạng và nguyện vọng của các dân tộc ở Tây Nam Bộ"*. Đề tài do GS.TS. Đỗ Long làm chủ nhiệm. Kết quả nghiên cứu của đề tài đã chỉ ra vai trò tâm trạng của các dân tộc ở khu vực Tây Nam Bộ và ảnh hưởng của nó trong giao tiếp hàng ngày, cũng như đối với quan hệ giữa các dân tộc. Đề tài cũng chỉ ra một số nguyện vọng cơ bản của các dân tộc ở khu vực này về phát triển kinh tế và phát triển đời sống văn hoá của họ.

Một nghiên cứu đáng chú ý về tâm lý dân tộc của Viện Tâm lý học trong mấy năm gần đây là đề tài độc lập cấp Nhà nước *"Những đặc điểm tâm lý cơ bản của cộng đồng người ở Tây Nguyên, Tây Nam Bộ và ảnh hưởng của chúng đến sự phát triển kinh tế xã hội ở các khu vực này"* do PGS.TS. Vũ Dũng làm chủ nhiệm. Đề tài được tiến hành trong 2 năm (2004 - 2005). Đây là một đề tài nghiên cứu tâm lý dân tộc được tiến hành ở qui mô khá rộng và tiến hành nghiên cứu khá sâu về một số vấn đề tâm lý dân tộc cơ bản ở nước ta trong thời gian qua.

- Về khách thể nghiên cứu của đề tài: Tổng số người được điều tra là 2.761 người (trong đó có 1.232 người ở Tây Nguyên và 1.174 người ở Tây Nam Bộ). Về các dân tộc được khảo sát gồm 9 dân tộc ở Tây Nguyên (Kinh, Ba na, Xê đăng, Ê đê, M'nông, C'ho, Tày, Nùng, Ja rai) và 4 dân tộc ở Tây Nam Bộ (Kinh, Khơ me, Hoa, Chăm). Các khách thể điều tra gồm cả những người lớn (2.376 người) và học sinh phổ thông trung học (385 học sinh).

- Về phương pháp nghiên cứu: Đề tài đã sử dụng đồng bộ một số phương pháp nghiên cứu khác nhau như phương pháp nghiên cứu tư liệu, phương pháp nghiên cứu định lượng (điều tra bằng bảng hỏi), các phương pháp nghiên cứu định tính (phỏng vấn sâu, thảo luận nhóm, quan sát, phương pháp

tham gia). Các số liệu điều tra được xử lý bằng phương pháp thống kê toán học SPSS.

- Về địa điểm điều tra: Đề tài đã điều tra 30 xã, thị trấn của 19 huyện thuộc 10 tỉnh thành của Tây Nguyên và Tây Nam Bộ, trong đó ở Tây Nguyên là 19 xã, của 10 huyện và ở Tây Nam Bộ là 11 xã, của 9 huyện.

- Về nội dung điều tra đề tài tập trung tìm hiểu một số yếu tố tâm lý dân tộc cơ bản sau: Năng lực tổ chức sản xuất của các dân tộc, các nét tính cách cơ bản của các dân tộc, tri giác giữa các dân tộc, giao tiếp giữa các dân tộc, đồng nhất giữa các dân tộc, hoạt động quản lý cộng đồng của các dân tộc. Đề tài cũng tìm hiểu một số vấn đề tâm lý dân tộc khác như: ý thức cộng đồng, ý thức dân tộc và ý thức quốc gia của các dân tộc và mối quan hệ giữa chúng với nhau, định kiến và kỳ thị dân tộc, tâm lý tín ngưỡng và tâm lý tôn giáo của các dân tộc, tâm lý cộng đồng của các dân tộc, tư tưởng ý lại của một số dân tộc thiểu số, vai trò của thủ lĩnh cộng đồng, sự tác động tâm lý của các thế lực bên ngoài đến các dân tộc thiểu số... Ngoài ra, đề tài cũng tìm hiểu một số vấn đề kinh tế xã hội như: Vấn đề đất canh tác, vấn đề đất đai, vay vốn sản xuất, nghề phụ của người dân, mức sống, cơ sở hạ tầng ở địa phương...

Kết quả nghiên cứu cho thấy:

- Bước đầu của đề tài đã chỉ ra được một số đặc điểm tâm lý cơ bản của dân tộc Kinh và một số dân tộc thiểu số lớn ở hai khu vực nói trên.

- Những yếu tố tâm lý dân tộc này có ảnh hưởng trực tiếp đến hiệu quả sản xuất (thu nhập, mức sống) của các dân tộc, ảnh hưởng đến giao tiếp, cách ứng xử giữa các dân tộc và lối sinh hoạt hàng ngày của các dân tộc. Ở một phạm vi lớn hơn, các yếu tố tâm lý này đã ảnh hưởng đến sự phát triển kinh tế - xã hội của khu vực.

- Kết quả nghiên cứu của đề tài cũng cho thấy trong việc thực thi các chính sách của Đảng và Nhà nước, một số địa phương chưa thật chú ý đến các đặc điểm tâm lý của các dân tộc, nhất là của các dân tộc thiểu số. Điều này đã làm cho một số chính sách khó đi vào lòng dân, hiệu quả của việc thực thi chúng không được như chúng ta mong muốn. Một số nhu cầu, tâm trạng và nguyện vọng của người dân đã không được quan tâm, chú ý tại một số xã. Nhiều cán bộ cơ sở chưa biết phát huy những yếu tố tâm lý dân tộc tích cực và khắc phục, hạn chế những yếu tố tâm lý dân tộc có tính tiêu cực trong tuyên truyền, vận động, tập hợp và tổ chức các dân tộc phát triển kinh tế xã hội ở địa phương...

Năm 2006, Viện Tâm lý học tiếp tục được Nhà nước giao một đề tài nghiên cứu cấp Nhà nước mới "*Những đặc điểm tâm lý của các dân tộc thiểu số ở khu vực Tây Bắc và ảnh hưởng của chúng đến sự ổn định và phát triển của*

khuvực này" do PGS.TS. Vũ Dũng làm chủ nhiệm. Đề tài sẽ thực hiện trong 2 năm (2007 - 2008). Kết quả nghiên cứu của đề tài sẽ giúp chúng ta hiểu thêm về tâm lý của các dân tộc tại Tây Bắc nói riêng và tâm lý dân tộc ở nước ta nói chung.

Việc Viện Tâm lý học liên tục được giao các đề tài nghiên cứu cấp Nhà nước về tâm lý dân tộc đã chứng tỏ sự quan tâm, chú ý của Đảng và Nhà nước về vấn đề Tâm lý học dân tộc và đánh giá cao vai trò của yếu tố tâm lý dân tộc đối với sự phát triển kinh tế - xã hội ở nước ta hiện nay.

Tài liệu tham khảo

1. Báo cáo tổng kết Dự án điều tra cơ bản: *"Những yếu tố tâm lý dân tộc ảnh hưởng đến sự ổn định và phát triển ở Tây Nguyên hiện nay"* do PGS.TS. Vũ Dũng làm chủ nhiệm, Hà Nội, 2004.
2. Báo cáo tổng kết Đề tài cấp Nhà nước: *"Những đặc điểm tâm lý cơ bản của cộng đồng người ở Tây Nguyên, Tây Nam Bộ và ảnh hưởng của chúng đến sự phát triển kinh tế xã hội ở các khu vực này"* do PGS.TS. Vũ Dũng làm chủ nhiệm, Hà Nội, 2005.
3. Báo cáo tổng kết Đề tài cấp Bộ: *"Tìm hiểu tâm trạng và nguyện vọng của các dân tộc ở Tây Nam Bộ"*. Đề tài do GS.TS. Đỗ Long làm chủ nhiệm, Hà Nội, 2005.
4. Đề cương Đề tài cấp Nhà nước: *"Những đặc điểm tâm lý của các dân tộc thiểu số ở khu vực Tây Bắc và ảnh hưởng của chúng đến sự ổn định và phát triển của khu vực này"* do PGS.TS. Vũ Dũng làm chủ nhiệm, Hà Nội, 2007.
5. T.G. Stefanenko. *Tâm lý học dân tộc*. Mátxcova, 2003.